

شرح احوال و معرفی آثار عبرت مصاحبی نائینی

امید سروری

۱. زندگی نامه

محمدعلی مصاحبی نائینی، ملقب به عارف‌علی (مدینه‌الادب، ص ۲۸) و متخلص و مشهور به عبرت است. نسبش به امیر نظام‌الدین محمد، پسر میرحسینا متخلص به مصاحب، از شاعران مشهور دوره قاجار می‌رسد. اشعار و شرح حال مصاحب در تذکره/آتشکده آمده است.^۱ پدرش میرزا عبدالخالق (۱۲۴۲ق- ۱۳۰۸ق) در قریه محمدیه از توابع نائین به دنیا آمده و در سال ۱۲۵۶ق به همراه خانواده‌اش به اصفهان رفته است. وی سال‌ها در سایه تربیت جد مادری عبرت، ملا میرزا محمد (متولد ۱۲۷۸) و شوهر عمه عبرت، میر سید محمد شهشهبانی (متولد ۱۲۸۸ق) به سر می‌برده، که مجتهدی بزرگ بوده و مقلدان فراوانی داشته است، تا اینکه در اوان چهل سالگی، در ۱۲۸۰ق، با دختر ملا میرزا محمد ازدواج می‌کند و پنج سال بعد، در رمضان سال ۱۲۸۵ق، عبرت نائینی دیده به جهان می‌گشاید.^۲ عبرت از ابتدای کودکی تحت تربیت پدر و عمه‌اش (همسر شهشهبانی) قرار می‌گیرد و در پنج سالگی از عمه‌اش درس فارسی می‌آموزد. پس از آن، در خدمت شیخ مهدی داعی، صرف و نحو عربی را تکمیل کرده و چند سال بعد معانی، بیان، بدیع، منطق و مبادی فلسفه را از آخوند علامه ملا محمد کاشی یاد گرفته است و در اوان جوانی از میرزا محمدعلی نائینی تحریر خط نسخ را به خوبی فرا می‌گیرد.^۳ اما ناگهان در بیست و سه سالگی پدرش را از دست داده، دچار تحول روحی می‌شود. در پی آن قدم به سفرهای هفده ساله خود به مناطق مختلف ایران می‌گذارد و به قول

۱. آتشکده، ج ۱، ص ۲۶ و ۱۰۰۷.

۲. مدینه‌الادب، ج ۳، ص ۲۳۳؛ نامه فرهنگیان، ص ۶۰۹؛ تذکره انجمن قدس، ص ۹۰۴.

۳. مدینه‌الادب و نامه فرهنگیان، همانجا.

خودش به خدمت بسیاری از بزرگان رسیده و از هر کدام به قدر استعداد و قابلیت بهره‌مند شده و استفاضه و استفاده کرده است.^۱ سپس در ۱۳۲۰ق یا ۱۳۲۳ق^۲ به اصفهان می‌گردد و دختر پسر عمه‌اش سید مهدی طباطبایی، حبیبه بیگم (متولد ۱۳۵۲ق) را به ازدواج خود درمی‌آورد^۳ و در ۱۳۲۲ق برای همیشه به تهران می‌آید. چند سال بعد، در ۱۳۳۹ق، به همراه همسر و پسرش حسن و دخترش ربابه برای زیارت امام رضا(ع) به مشهد سفر می‌کند. در راه قبر بایزید بسطامی را زیارت می‌کند و در ۱۳۴۰ق به تهران باز می‌گردد.^۴ تا پایان عمر هرگز مدح کسی را نمی‌گوید و به دور از مشاغل دولتی از طریق کتابت و نسخه‌پردازی گذران زندگی کرده، گاه‌گاهی نیز طبع شعر خود را می‌آزماید و آثار خود را به رشته تحریر در می‌آورد.^۵ به قول یکی از معاصران او، محمد اسحاق، در زمینه خط آنچنان به شهرت می‌رسد که بیشتر دواین ادبا و نسخ منحصراً به فرد را برای خوانندگان می‌نویسد و بیش از هشتصد هزار بیت کتابت می‌کند. در آن زمان کمتر کتابخانه‌ای در تهران بود که دیوانی به خط عبرت در آن نباشد.^۶ ولی با وجود این همیشه دچار قلت بضاعت و عدم استطاعت مالی بود این موضوع او را بسیار آزار می‌داد.^۷ عبرت در اواخر عمر با تنها پسرش حسن متخلص به حیرت تهرانی^۸ در کلبه‌ای محقر که مجاور هدایت در خیابان اسلامبول بود، با دستمزد کتابت به همراه پسرش، زندگی می‌کرد تا سرانجام در هفتاد و شش سالگی، در تاریخ ۱۳۶۴ق مصادف با نوزدهم دی‌ماه ۱۳۲۱ش دیده از جهان فرو می‌بندد و او را در ابن بابویه، در سمت غربی امامزاده عبدالله نزدیک مزار استاد وحید دستگردی، نظامی شناس بزرگ، به خاک می‌سپارند.^۹ عبرت پنج فرزند داشت که به جز پسرش حسن، و دخترش ربابه سه تایی دیگر در کودکی از دنیا رفتند و داماد او نیز شخصی به نام محمود رحیمی مازندرانی بوده است.^{۱۰}

عبرت از آغاز تأسیس عضو انجمن ادبی ایران بود، که به همت جمعی از فضلالی کشور، در دارالفنون و سپس در منزل مرحوم افسر و نیز در انجمن ادبی حکیم نظامی - هفته‌ای یک‌بار در سرای وحید دستگردی - تشکیل می‌شد. وی تا پایان عمر همواره در آن دو انجمن حضور می‌یافت.^{۱۱}

۱. مدینه‌الادب و نامه فرهنگیان، همانجا.

۲. تذکره انجمن قدس، ص ۹۰۶.

۳. مدینه‌الادب، ج ۲، ص ۶۶۱.

۴. همان، ج ۲، ص ۶۶۵.

۵. نامه فرهنگیان، ص ۶۱۱؛ گلزار جاویدان، ج ۳، ص ۴۳۱؛ دیوان عبرت، به کوشش کی‌فر، ص بیست و یک.

۶. سخنوران نامی ایران، ج ۲، ص ۳۵۱.

۷. مدینه‌الادب، ج ۱، ص ۲۹ و ج ۲، ص ۶۶۷؛ سخنوران نابین، ص ۸۹.

۸. که در مدینه‌الادب ج ۱، ص ۶۵۸ از او یاد شده و او هم اندکی بعد از پدرش درگذشته است.

۹. انجمن قدس، مقدمه، ص ش؛ ۳، به کوشش آصفی، ص ۲۲؛ دیوان عبرت، به کوشش مظلوم کی‌فر، ص سی و هفت؛ سخنوران نامی معاصر ایران، ص ۲۴۷۸.

۱۰. مدینه‌الادب، ج ۲، ص ۶۴۴.

۱۱. دیوان عبرت، به کوشش مظلوم کی‌فر، ص سی و هفت؛ دیوان عبرت به کوشش آصفی، ص ۱۱؛ سخنوران یزد،

۲. معرفی آثار

ویژگی منحصر به فرد آثار عبرت این است که وی چون کاتبی خوش خط بود و با اصول نسخه‌نگاری و تهیه کتب آشنایی کامل داشت، همه آثارش را با خط زیبا و کم‌نظیرش، به بهترین شکل ممکن، بدون حتی یک مورد قلم‌خوردگی به رشته تحریر درآورده و یکی از ارزشمندترین مجموعه‌های تاریخ هنر و فرهنگ و ادب معاصر را به یادگار گذاشته است. این آثار بر اساس درجه اهمیت عبارتند از:

۱-۲ مدینه‌الادب

معرفی و مشخصات نسخه

تک نسخه مدینه‌الادب که به شماره‌های ۹۶۷ (جلد نخست) و ۹۶۸ (جلد دوم) در تالار نسخ خطی کتابخانه و موزه مجلس شورای اسلامی محفوظ است، در تاریخ ۱۳۲۳/۰۳/۳۰ ش، در جلسه شورای چهلم به مبلغ ۹۵۰۰ ریال خریداری شده است.^۱ جلد نخست، که در ۲۷ ذی القعدة ۱۳۶۰ ق به پایان رسیده، در قطع رحلی به ابعاد ۳۳ × ۸ × ۱۹/۵ و در ۳۱ سطر، بر روی کاغذ فرنگی نخودی نوشته شده و جلد آن تیماج قهوه‌ای، دارای لچکی و ترنج و نیم‌ترنج با نقاشی برجسته گل و بلبل است. جلد دوم که کتابت آن در چهارشنبه ۲۴ ذی القعدة ۱۳۶۰ ق برابر با ۲۶ آذر ۱۳۲۱ ش شروع شده، در قطع رحلی به ابعاد ۳۵ × ۲۱ × ۹ در ۴۱ سطر، بر روی کاغذ فرنگی سفید نوشته شده است. اوراق جلد دوم بعد از مرگ مؤلف صحافی شده و فاقد فهرست اسامی شعرا بوده و اوراق سفید بسیار دارد، که مؤلف موفق نشده آن‌ها را کامل کند. آچاپ عکسی این نسخه در سال ۱۳۷۶ به همت غلامرضا فدایی عراقی، (رئیس وقت کتابخانه و موزه مجلس) توسط انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، در سه جلد انجام گرفته است.

اهمیت و میزان اعتبار

عبرت در تهیه این تذکره از اطلاعات شخصی خود که در هفده سال مسافرت به نقاط مختلف ایران به دست آورده، بهره برده و همه یادداشت‌های او از دیده‌ها و شنیده‌هایش، از ریزترین تا مهم‌ترین مطالب، در آن منتقل شده است. اهمیت این موضوع وقتی بیشتر می‌شود که بدانیم بیشتر این اطلاعات دسته اولند و در جای دیگری یافت نمی‌شوند و دیگر اینکه او چون نسخه‌پرداز و کاتب بوده به منابع فراوان و مهمی دسترسی داشته که به خوبی از روی مهم‌ترین و بهترین آن‌ها اقتباس کرده و در تلفیق اطلاعات و نوشتن آن‌ها از دید هنری و ذوق ادبی خودش نیز کمک گرفته و دقتی بی‌نظیر در نگارش جزئیات به کار برده است. وی برای مستند کردن اثرش با بسیاری از شعرای معاصر خود شخصاً وارد مذاکره شده و از آن‌ها خواسته

ص ۶۰۲.

۱. مدینه‌الادب، ج ۱، مقدمه، ص هـ.

۲. فهرست نسخ مجلس شورای اسلامی، ج ۱.

تا شرح احوال خود و نمونه شعری‌شان را که به خط خود نوشته‌اند به همراه قطعه عکسی برایش بفرستند تا آن‌ها را در ضمن معرفی درج کند. (برای نمونه پژمان بختیاری و پیدای همدانی شرح حال خود را با خط خودشان برای وی فرستاده‌اند). ولی وی اکتفا به این مذاکرات نکرده و در مورد کسانی که دسترسی به آن‌ها نداشته یا از دنیا رفته بوده‌اند و یا تمایل به همکاری با وی نداشته‌اند، به تحقیق از معاصران پرداخته و شخصاً به تهیه نمونه شعری آن‌ها از کتابخانه‌های شخصی و جمع‌آوری دست‌خط و عکس آن‌ها از اینجا و آنجا با زحمت فراوان پرداخته است.

او چون کاتب بوده به خط افراد نظر خاصی داشته و به همین خاطر امروز دست‌خط بسیاری از شاعران و بزرگان را در این اثر می‌توان دید که در جای دیگری وجود ندارند. علاوه بر این معاصر بودن عبرت با شاعرانی که شرح حال آن‌ها را نوشته و مراد وی با آن‌ها، احتمال سهو و خطاهای تاریخی را بسیار کم کرده و همچنین نسخ آثار بسیاری از شعرائی که وی اشعار و مطالبی از آثار آن‌ها آورده، گم شده و موجود نیست.

نکته جالب توجه درباره اهمیت کار عبرت این است که وی وقایع سیاسی و اجتماعی عصر خود را با آوردن اشعاری که در مورد این وقایع سروده شده، مثل آینه‌ای نشان داده و به همین خاطر با مراجعه به این تذکره می‌توان به اوضاع روزگار و شرایط اجتماعی شاعران این عصر پی برد.

محتوی و مضمون

این اثر غول‌آسا در دو قسمت بزرگ تهیه و تألیف شده است؛ قسمت نخست شامل زندگی‌نامه شعرائی معاصر عبرت است و قسمت دوم همانند دایرةالمعارفی شامل اطلاعات جغرافیایی، تاریخی، ادبی و فرهنگی مهم است. در جلد نخست ۷۴ شاعر در متن، ۱۳۳ شاعر و ۴۹۸ دانشمند در حاشیه، و در جلد دوم ۳۳ شاعر در متن و ۵۲۹ دانشمند در حاشیه معرفی مختصر و کامل شده‌اند.

متن اصلی

آنچه در این قسمت به همراه معرفی شعرا آمده عبارت است از:

۱. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری ادیب نیشابوری، به همراه عکسی از وی (۱/۳۱).
۲. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری ادیب پیشاوری، به همراه عکسی از وی (۱/۶۱).
۳. شرح احوال، نمونه دست‌خط، مهر و نمونه شعری میرزا غلام‌حسین خان افضل‌الملک مشهور به ادیب کرمانی، به همراه عکسی از وی (۱/۸۶).
۴. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری حاج میرزا ابوالفضل معروف به کلانتری، به همراه عکسی از وی (۱/۱۰۳).
۵. سه عکس، شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا صادق امیری فراهانی قائم‌مقامی مشهور به ادیب‌الممالک، به همراه سه قطعه عکس از وی (۱/۱۲۰).

۶. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمد کاظم الفت سپاهانی، به همراه دو قطعه عکس از وی (۱/۱۶۷).
۷. نمونه دست خط، امضا و نمونه شعری شیخ محمدباقر الفت سپاهانی، مشهور به آقاجفی، به همراه عکسی از وی (۱/۱۷۸).
۸. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری شیخ عبدالحسین، ملقب به شیخ الملک مشهور و متخلص به اورنگ، به همراه عکسی از وی (۱/۱۸۵).
۹. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری احمد همدانی، به همراه عکسی از وی (۱/۱۹۳).
۱۰. شرح احوال و نمونه شعری محمد هاشم میرزا، مشهور به افسر قاجار، به همراه عکسی از وی (۱/۱۹۷).
۱۱. شرح احوال و نمونه شعری علیخان میرزا، مشهور به آشوب آشتیانی، به همراه عکسی از وی (۱/۲۰۴).
۱۲. نمونه دست خط و نمونه شعری محمد قاجار تهرانی، مشهور و متخلص به اخضر (۱/۲۰۸).
۱۳. شرح احوال و نمونه شعری میرزا شکور اشراقی (۱/۲۱۱).
۱۴. نمونه دست خط و نمونه شعری امیر اصلان دنبلی (۱/۲۱۴).
۱۵. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری میرزا اسماعیل خان آجودان، به همراه عکسی از وی (۱/۲۱۹).
۱۶. شرح احوال و نمونه شعری احمد شیرازی، متخلص به حشمت (۱/۲۲۵).
۱۷. شرح احوال و نمونه شعری شیخ محمدخان شیرازی، مشهور به ایزدی، به همراه عکسی از وی (۱/۲۳۰).
۱۸. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری آقا محمد مهدی شیرازی، مشهور به آسوده، به همراه عکسی از وی (۱/۲۴۶).
۱۹. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری میر سید عبدالله خان مشهور به امیر سپاهانی، به همراه عکسی از وی (۱/۲۶۱).
۲۰. شرح احوال و نمونه شعری میرزا حسن اصفهانی، مشهور به آتش اصفهانی، به همراه عکسی از وی (۱/۲۷۴).
۲۱. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری علی محمد همدانی مشهور به آزاد همدانی، به همراه عکسی از وی (۱/۲۷۷).
۲۲. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری عبدالحسین یزدی، مشهور به آیتی یزدی، به همراه عکسی از وی (۱/۲۹۶).
۲۳. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری میرزا مهدی الهی قمشهای، به همراه عکسی از وی (۱/۳۲۱).
۲۴. شرح احوال، نمونه دست خط و نمونه شعری سید کریم امیری فیروز کوهی، به همراه عکسی از وی (۱/۳۳۲).
۲۵. شرح احوال و نمونه شعری عبدالحسین کرمانی، مشهور به میرزا آقاخان کرمانی، به همراه عکسی

- از وی (۳۴۵/۱).
۲۶. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری جلال‌الملک ایرج میرزا، به همراه عکسی از وی (۳۸۷/۱).
۲۷. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری محمد بقای سپاهانی، به همراه عکسی از وی (۴۰۴/۱).
۲۸. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری غلامحسین صدرالشعرا مشهور و متخلص به بهجت، به همراه عکسی از وی (۴۲۷/۱).
۲۹. شرح احوال و نمونه شعری اسکندرخان قاجار، مشهور به بهجت قاجار، به همراه عکسی از وی (۴۴۴/۱).
۳۰. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری حسین پژمان بختیاری، به همراه عکسی از وی (۴۵۸/۱).
۳۱. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا علی محمد بیضایی کاشانی، به همراه عکسی از وی (۴۶۶/۱).
۳۲. شرح احوال و نمونه شعری میرزا نصرالله بهار شروانی (۴۸۰/۱).
۳۳. شرح احوال و نمونه شعری محمد قاسم‌خان ملقب به ضیاءالدین، مشهور به بیضایی جونقابی (۱/۴۸۰).
۳۴. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری جعفر همدانی مشهور و متخلص به پیدا، به همراه عکسی از وی (۴۹۴/۱).
۳۵. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا محمد بهائی گلپایگانی، به همراه عکسی از وی (۴۹۷/۱).
۳۶. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمدتقی بهار خراسانی، به همراه عکسی از وی (۵۰۴/۱).
۳۷. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری پروین اعتصامی، به همراه عکسی از وی (۵۱۱/۱).
۳۸. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری بدیع‌الزمان بشرویه‌ای (فروزانفر)، به همراه عکسی از وی (۵۲۴/۱).
۳۹. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری سلطان محمود میرزای تهرانی پسر سبکتکین قاجار، متخلص به پروانه، به همراه دو قطعه عکس از وی (۵۳۲/۱).
۴۰. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا جواد تجلی تهرانی (۵۴۵/۱).
۴۱. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری عباس عارفی شیرازی، متخلص به ثاقب، به همراه عکسی از وی (۵۵۹/۱).
۴۲. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا حیدرعلی مشهور به ثریا مجدالادبا، به همراه دو قطعه عکس از وی (۵۸۲/۱).
۴۳. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا سید علی مؤید ثابتی خراسانی، به همراه عکسی از وی (۵۸۷/۱).
۴۴. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری محمدحسین هروی تهرانی، متخلص به ثریا، به همراه

- عکسی از وی (۵۹۱/۱).
۴۵. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری ابوالحسن جلوۀ اصفهانی تهرانی، متخلص به ثریا، به همراه عکسی از وی (۶۰۰/۱).
۴۶. شرح احوال و نمونه دست‌خط و نمونه شعری سید محمد جدای قمی (۶۱۵/۱).
۴۷. شرح احوال، نمونه امضا و نمونه شعری ابوتراب جلی خوزستانی که عبرت از وی با نام عجیب «جلی کارمند نامه اراک» یاد کرده (۶۲۱/۲).
۴۸. شرح احوال و نمونه شعری میرزا علیرضا جاوید تفرشی (۶۲۸/۲).
۴۹. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری حکیم غلامعلی شیرازی (۶۳۷/۲).
۵۰. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری علی نقی حکمت، مشهور به حکیم الهی و ملقب به مشیرالکتاب، به همراه عکسی از وی (۶۴۴/۲).
۵۱. دست‌خط و نمونه شعری حیرت کردستانی (۶۵۱/۲).
۵۲. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری حیرت تهرانی، (پسر عبرت نائینی) به همراه عکسی از وی (۶۵۸/۲).
۵۳. شرح احوال، نمونه دست‌خط، و نمونه شعری ابوالحسن میرزا حیرت شیخ‌الرئیس به همراه دو قطعه عکس از وی (۶۹۶/۲).
۵۴. شرح احوال و نمونه شعری حاج میرزا حبیب‌الله خراسانی (۷۱۷/۲).
۵۵. شرح احوال و نمونه شعری حاج میرزا حبیب اصفهانی، به همراه عکسی از وی (۷۳۲/۲).
۵۶. نمونه شعری حشمت شیرازی، وی حاضر نشده شرح احوال و عکس خود را در اختیار عبرت قرار دهد (۷۴۱/۲).
۵۷. شرح احوال و نمونه شعری میرزا علیرضا حکیم ساوجی (۷۴۶/۲).
۵۸. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا حسین خان حضوری سلماسی، به همراه عکسی از وی (۷۵۰/۲).
۵۹. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا حیدرعلی حاجب شیرازی، به همراه عکسی از وی (۷۶۶/۲).
۶۰. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا ابراهیم خلیل ساوجی، ملقب به نائب‌الصدر، به همراه عکسی از وی (۷۸۵/۲).
۶۱. شرح احوال، و نمونه شعری محمدباقر خسروی کرمانشاهی، به همراه عکسی از وی (۷۹۸/۲).
۶۲. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری خازن تهرانی پسر خازن‌الدوله علیرضاخان (۸۱۱/۲).
۶۳. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری محمدعلی خان آقازاده کرمانی، مشهور به خرد کرمانی (۸۱۹/۲).
۶۴. شرح احوال و نمونه شعری محمد ابراهیم خلوتی، به همراه عکسی از وی (۸۲۹/۲).

۶۵. شرح احوال و نمونه شعری دهقان سامانی، به همراه نقاشی چهره وی (۸۳۸/۲).
۶۶. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا لطفعلی دانش شیرازی، ملقب به صدرالافاضل، به همراه دو قطعه عکس از وی (۸۷۵/۲).
۶۷. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری ضیاء لشگر تقی دانش تهرانی (۹۴۹/۲).
۶۸. شرح حال کوتاه، و نمونه شعری محمدحسن دانش گیلانی ملقب به حسام‌الاسلام (۹۶۶/۲).
۶۹. شرح احوال و نمونه شعری شیخ اسدالله دیوانه قمشه‌ای (۹۶۸/۲).
۷۰. شرح احوال و نمونه شعری محمدامین دفتری بروجنی (۹۷۴/۲).
۷۱. شرح حال کوتاه، و نمونه شعری میرزا دانش قهفرخی (۹۷۵/۲).
۷۲. شرح احوال و نمونه شعری مهدی داوری مازندرانی (۹۷۶/۲).
۷۳. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا محمدحسین ربّانی گرگانی (۵/۳).
۷۴. شرح احوال و نمونه شعری میرزا الله‌دوست کرمانشاهی، متخلص به سالک، به همراه قطعه عکسی که در آن تصویر چهار نفر از جمله سالک وجود دارد (۱۰/۳).
۷۵. نمونه دست‌خط و نمونه شعری حسین قلیخان سلطانی کلهر کرمانشاهی (۲۵/۳).
۷۶. نمونه دست‌خط و نمونه شعری سمایی سپاهانی (۶۰/۳).
۷۷. نمونه دست‌خط و نمونه شعری مصطفی قلیخان سینای سپاهانی، به همراه عکسی از وی (۷۶/۳).
۷۸. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا سید محمد شمس‌الادبای اول، به همراه عکسی از وی (۸۰/۳).
۷۹. نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا محمد شمس‌الادبای ثانی، به همراه دو قطعه عکس از وی (۹۲/۳).
۸۰. شرح احوال و نمونه شعری حاجی محمدتقی شوریده شیرازی، به همراه عکسی از وی (۱۰۰/۳).
۸۱. نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا علی‌اکبر شیدای شیرازی، به همراه عکسی از وی (۱۲۵/۳).
۸۲. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا نصرالله صبوری سپاهانی، به همراه عکسی از وی (۱۵۶/۳).
۸۳. شرح احوال و نمونه شعری میرزا سید باقرخان صبوری گیلانی، به همراه عکسی از وی (۱۷۵/۳).
۸۴. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمدکاظم صبوری خراسانی، به همراه عکسی از وی (۱۸۴/۳).
۸۵. شرح احوال و نمونه شعری حاج میرزا حسن، مشهور به صفی‌علی‌شاه، به همراه عکسی از وی (۲۲۷/۳).
۸۶. نمونه دست‌خط و نمونه شعری ضیایی شیرازی، به همراه عکسی از وی (۲۳۱/۳).
۸۷. شرح احوال^۱ و نمونه شعری میرزا محمدعلی عبرت نائینی، به همراه عکسی از وی (۲۳۳/۳).

۱. بسیار عجیب است شرح حالی که عبرت به نقل از میرزا محمدعلی خان ناصح (که در شماره ۷ مجله ارمغان آورده) برای خود آورده، دارای اشتباهات تاریخی فراوانی است ولی شرح حالی که به دست خودش در نامه

۸۸. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری جلال‌الدین ابوالفضل عنقای طالقانی، به همراه دو قطعه عکس از وی (۲۵۹/۳).
۸۹. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری محمد پسر عنقای طالقانی، مشهور به عنقای ثانی، به همراه دو قطعه عکس از وی (۳۰۲/۳).
۹۰. نمونه شعری فارس بروجردی^۱ (۳۵۷/۳)
۹۱. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا عباس فرات یزدی، به همراه عکسی از وی (۳۶۵/۳).
۹۲. نمونه دست‌خط و نمونه شعری فقیر اصطهبانی، به همراه عکسی از وی (۳۷۰/۳).
۹۳. نمونه دست‌خط مهدی‌الحسینی، ملقب به بدایع نگار و متخلص به لاهوتی، و عکسی از وی (۳۷۴/۳).
۹۴. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری مجدالدین محمد ساوجی، به همراه عکسی از وی (۳۷۶/۳).
۹۵. شرح احوال و نمونه شعری حاج کبیر آقا مجذوب‌علی شاه مشهور به مجرم مراغی، به همراه عکسی از وی (۳۸۴/۳).
۹۶. شرح حال کوتاه و نمونه شعری حسن علی مضطرب قصاب شیرازی (۴۰۵/۳).
۹۷. نمونه دست‌خط و نمونه شعری محمودخان ملک‌الشعراء، به همراه دو قطعه عکس از وی (۴۱۰/۳).
۹۸. نمونه دست‌خط و نمونه شعری عبدالعلی منزوی تهرانی، به همراه عکسی از وی (۴۲۵/۳).
۹۹. نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا محمدعلی خان ناصح، به همراه عکسی از وی (۴۸۵/۳).
۱۰۰. نمونه دست‌خط علی‌خان بن علی اکبر ایروانی متخلص به ناظم، به همراه عکسی از وی (۴۸۷/۳).
۱۰۱. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا محمود نعمت فسایی، به همراه دو قطعه عکس از وی (۴۸۹/۳).
۱۰۲. نمونه دست‌خط و نمونه شعری میرزا یحیی سپاهانی، به همراه عکسی از وی (۵۰۲/۳).
۱۰۳. شرح احوال، نمونه دست‌خط و نمونه شعری حاج سید نصرالله تقوی اخوی، به همراه عکسی از وی (۵۰۴/۳).

محتوای حواشی

سفر هفده ساله عبرت، پس از مرگ پدرش، سبب شد که وی دیده‌ها و شنیده‌هایش را در مورد هر شهر در حواشی این اثر بزرگ و گران‌سنگ به این صورت وارد کند:

فرهنگیان نوشته شده کاملاً دقیق و موثق است.
۱. بدون شک شرح احوال وی وجود داشته ولی متأسفانه افتاده است.

مضامین کلی

چگونگی پیدایش، وجه تسمیه و تاریخ و جغرافیای شهرهای بزرگ و کوچک، و یادکرد حوادثی مثل زلزله و سیل و... که برای آن‌ها روی داده؛ معرفی محله‌های مشهور، مدارس، کاروانسراها، مقابر بزرگان و شعرا، امامزادگان، قلاع، قنات‌ها، رودها، مزارع، محصولات کشاورزی، حیوانات قابل شکار هر منطقه، رباطها، حمام‌ها، اماکن مذهبی و سازمان‌ها و ادارات جدید مثل تلگراف‌خانه؛ وصف صحن، گنبد و بارگاه مساجد جامع، امامزاده‌ها و قبر شعرا با وصف کامل در اندازه و ابعاد معماری، سال ساخت و مصالح و ویژگی‌های منحصر به فرد معماری حتی ذکر و وصف کتیبه‌ها، کاشی‌ها، ابواب و اشعار و نوشته‌هایی که بر آن‌هاست؛ وصف باغ‌های وقفی امامزاده‌ها و نوع میوه‌های آن‌ها حتی باغ‌هایی که در گذشته وجود داشته و دیگر از آن‌ها اثری نیست (کامل‌ترین این اوصاف را در مورد حرم امام رضا(ع) و برادرش شاهچراغ(ع) و عمارت‌های تاریخی مهم مثل پل‌های زاینده‌رود، عالی‌قاپو و چهل‌ستون می‌توان دید)؛ ذکر شجره‌نامه بزرگان، طوایف و قبایل عشایر و معرفی کامل و یا مختصر مشاهیر، فقها، محدثان، متکلمان، عرفا، شعرای هر شهر (از ابتدای تاریخ شعر فارسی تا قرن ۱۰ و ۱۱ق) با نمونه شعری و نثری فارسی و عربی آن‌ها به دو زبان عربی و فارسی؛^{۱۱} معرفی برخی از طریقه‌های تصوف و مشایخ بزرگ آن‌ها مثل ذهبیه، کبرویه، سهروردیه، اویسیه و شاه نعمت‌اللهیه و ...

مضامین منحصر به فرد

شرح و تعلیق بر قصیده‌ای عربی از حاج میرزا ابوالفضل (۱۱۱/۱)، شرح و تعلیق بر قصیده‌ای عربی از حیرت کردستانی (۶۵۴/۲)، شرح و تعلیق بر قصیده‌ای عربی از دانش شیرازی (۹۷۰/۲)، متن کامل قرارداد ۱۹۰۷م که همه مفادی را شامل می‌شود که انگلیس و روسیه راجع به ایران، افغانستان و خلیج فارس وارد کرده‌اند (۱۴۵/۱)؛ ذکر تاریخ روسیه از اواخر قرن ۱۷م تا انقراض سلطنت تزاری و آغاز دوره بلشویکی به همراه وصیت‌نامه پطر کبیر (۱۴۷/۱)، ذکر خیانت‌های قاجاریه و تجاوزهای مکرر روس‌ها و چگونگی از دست رفتن گرجستان و اینکه چرا حاکم گرجستان تابعیت روسیه را قبول کرد (۱۴۸/۱)؛ متن کامل معاهده ایران و فرانسه در دوران ناپلئون و فتحعلی شاه (۱۴۸/۱)؛ متن کامل معاهده گلستان (۱۴۹/۱)؛ ذکر مطالبی از ژنرال گاردان فرانسوی در خصوص ارتش ایران (۱۵۱/۱)؛ متن کامل عهدنامه ترکمن‌چای و وقایع تاریخی بعد از آن به همراه چند عهدنامه دیگر در خصوص مشخص شدن سرحدات و چگونگی تجارت پس از انعقاد این قرارداد (۱۵۲/۱)؛ متن معاهده مسکو که بین ایران و جمهوری فدراتیو شوروی در سال ۱۹۲۱م منعقد شد (۱۵۲/۱)؛ متن کامل معاهده تامینیه و بی‌طرفی ایران و روسیه که در ۸ مهر ۱۳۰۶ - اول اکتبر ۱۹۲۷م بین رضاخان و دولت شوروی منعقد شد؛ متن کامل صلح‌نامه ایران و انگلیس که در سال ۱۲۷۳ق منعقد و براساس آن هرات و افغانستان از ایران جدا شد (۴۲۲/۳)، معرفی ناصرالدین شاه و چند نامه و دست‌خط

۱. اسامی همه شعرا و... که در حاشیه آمده در فهرست مجلس، ج ۳ ص ۶۲۳، آمده است.

او در موضوع سفرش به فرنگستان و بلوچستان و ... دستخط صدراعظم به ناصرالدین شاه و بالعکس در موضوعات مختلف (۳/۴۲۱)، گزارش کامل استنطاق از میرزا رضای کرمانی که آن را از نامه صوراسرافیل عباس عارفی نعمت‌اللهی آورده (۳/۱۰۸)، مطالبی در ذکر تاریخ دوره مظفرالدین شاه و ظلم‌های عین‌الدوله (۱/۴۷۵)، تحقیق در نسب‌نامه قاجار و معرفی برخی از شاهان و وزرای آن‌ها (۱/۵۳۳)، شرح کامل و مبسوط و ریشه‌یابی برخی از واژه‌ها، و اصطلاحات عرفانی و دیوانی مثل آسمان، مشک، شیر، عروس، ماه، چرخ، نجوم، زیبا، هوا، زمین، بیجاده، سحاب، خال، خط، زلف، شراب، ساقی، دبیر، استاد و...؛ داستان آغاز پیدایش حشیش (۱/۱۷۵)؛ داستانی منثور به صورت کامل از الفت اصفهانی (آقا نجفی) به نام *رویای صادق*، در موضوع سؤال و جواب روز قیامت، که در آن لهجه اصفهانی را مکتوب کرده است؛ داستان مناظره و مشاعره بر سر بیتی از عرفی شیرازی که بین امیری فیروزکوهی، میرحسین شباهنگ و میرزا ابوالحسن خان فروغی رخ داده (این داستان از لحاظ ادبی بسیار جالب و حائز اهمیت است) (۱/۳۴۱)؛ داستان *قهوه‌خانه سورت* از آقاخان کرمانی (۱/۳۴۸)؛ متن کامل رساله‌ای منثور از دانش شیرازی در مورد موجودات و مراتب وجود و مبدأ عالم (۲/۹۲۶)؛ متن کامل *رسالة کلمات قصار باباطاهر عریان* (۱/۲۷۹)؛ متن کامل *رسالة المعراج* ابوعلی سینا (۳/۲۴۸)؛ متن کامل ترجمه نمط *نهم مقامات العارفین ابن سینا* (۳/۲۶۱)؛ مبحثی کلامی با نظر امام محمد باقر (ع) در مورد صفت خدا و مخلوق و حادث بودن قرآن و الفاظ و اسماء الله (۱/۴۸۳)؛ صورت مکتوب علمای ازبک در رد شیعه و پاسخ این نامه از طرف محمد رستم‌داری در دفاع از شیعه (۳/۱۹۱)؛ متن کامل مثنوی *مظهر الآثار* از میرمحمد هشام شاه، مشهور به جهان‌شاه (۱/۳۸۱)؛ متن کامل مثنوی *بحر الاسرار* از میرزا محمدتقی کرمانی ملقب به مظفرعلی به همراه زندگی‌نامه کاملش و قصاید و غزلیاتی از دیوان *مشتاقیه* وی (۱/۳۶۷)؛ ذکر ابیاتی از مثنوی‌های پنج‌گانه حاج زین‌العابدین رحمت‌علی شاه پسر حاج معصوم، (مراد صفی‌علی‌شاه) به همراه زندگی‌نامه کامل او (۳/۲۲۷)؛ صورت کامل اجازه‌نامه نورعلی‌شاه همدانی (۱/۲۸۶)؛ متن کامل فصل اول کتاب *تاریخ قم* که در ۳۸۷ق نوشته شده و حسن بن علی بن حسن قمی در ۸۰۵ق آن را ترجمه کرده (۱/۶۱۸)؛ معرفی قالب *مسمط* با استفاده از *حدائق السحر* رشید و طواط و تعریف برخی از اصطلاحات علم بدیع با نمونه‌های شعری از بزرگان ادب (۲/۷۴۸)؛ و ...

عکس‌های متفرقه

عکسی از شیخ احمد روحی کرمانی (۱/۳۴۵)؛ عکسی از حاجی میرزا حسن خان خبیرالملک (۱/۳۴۵)؛ عکسی از میرزا رضای کرمانی (۳/۱۰۸)؛ دو عکس احتمالاً از ذکاءالملک (۱/۵۰۱)؛ در آخرین برگ نیز عکسی از فردی ناشناس آمده (۳/۵۲۶).

دست‌خط‌های متفرقه

دستخط اعتمادالسلطنه در جواب ادیب کرمانی (۱/۹۱)؛ دستخط ناصرالدین شاه و صدراعظم (۳/۴۲۱)؛ دستخط احمد گلچین معانی که در مورد مرگ عبرت نائینی نوشته است (۳/۲۵۳)؛ دستخط پرتو بیضایی

کاشانی پسر ادیب بیضایی کاشانی (۴۶۷/۱)؛ دستخط حسین عطا؛ دستخط محمد عنقا (۱۳/۳) و چند دستخط نامعلوم دیگر.

نامه فرهنگیان

معرفی و مشخصات نسخه

تک نسخه نامه فرهنگیان که، به شماره ۱۱۹۷، در تالار نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی محفوظ است به خط نسخی زیبا و پخته، و بدون قلم خوردگی، به دست توانای عبرت نائینی، بر روی کاغذ فرنگی در ۴۴۸ برگ ۲۴ سطر نوشته شده و جلد آن از نوع میشین بوده و قطع خشتی اش در ابعاد ۱۶×۲۲/۵ ترتیب یافته است. (فهرست نسخ مجلس، ج ۳، ص ۴۹۹). این اثر در سال‌های نزدیک به ۱۳۴۷ ق نوشته شده و مؤلف پس از نگارش آن بارها در آن نظر کرده و مطالبی را حذف یا اضافه کرده است.

محتوی و مضمون

عبرت از میان شاعران معاصرش ۳۵ شاعر را برگزیده و ضمن معرفی کامل و یا مختصر آن‌ها نمونه شعری آن‌ها را با عکس برخی از آن‌ها وارد کرده است. ولی آنچه پیداست وی این اقدام را کافی ندانسته و در حین تألیف آن اقدام به تألیف تذکره بزرگش مدینه/لادب نموده است. شرح احوال و نمونه شعری برخی از شاعرانی که در این تذکره معرفی شده‌اند در مدینه/لادب نیز وجود دارد. آنچه در این تذکره می‌توان دید، به ترتیب، عبارت است از:

۱. عکس و نمونه شعری امیری فراهانی قائم مقامی، به همراه دو نامه از وی (۲).
۲. شرح احوال مختصر و نمونه اشعار فارسی و عربی ادیب پیشاوری به همراه نقد و مدح برخی از معاصران درباره اشعارش (۶۲).
۳. شرح احوال و نمونه شعری حاج میرزا ابوالفضل تهرانی، به همراه نامه‌ای از وی به میر سید علی مؤسس (۱۰۶).
۴. شرح احوال و نمونه اشعار فارسی و عربی ادیب کرمانی (۱۳۵).
۵. شرح احوال و نمونه شعری اختر طوسی (۱۷۷).
۶. شرح احوال و نمونه شعری ادیب نیشابوری، به همراه عکسی از وی (۱۸۵).
۷. شرح احوال و نمونه شعری ایرج میرزا، به همراه عکسی از وی (۱۹۷).
۸. نمونه شعری محمد قاجار تهرانی متخلص به اخضر (۲۱۷).
۹. شرح احوال و نمونه شعری محمد بقای سپاهانی (۲۲۳).
۱۰. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمد تقی بهار خراسانی، به همراه شرحی از نامه پارسی میرزا ابوالحسن خان مراغه‌ای که میرزا غلامحسین خان مستوفی، مشهور به افضل‌الملک، در آن به نقد برخی از نوشته‌ها و اشعار بهار پرداخته است (۲۶۹).

۱۱. شرح احوال و نمونه شعری محمد حسین آقاسی هروی متخلص به ثریا، به همراه عکسی از وی (۳۰۲).
۱۲. شرح احوال و نمونه شعری میرزا ابوالحسن جلوۀ اصفهانی، به همراه عکسی از وی (۳۲۲).
۱۳. شرح احوال و نمونه شعری ابوالحسن میرزا، معروف به شیخ الرئیس و حیرت قاجار، به همراه عکسی از وی (۳۵۱).
۱۴. شرح احوال و نمونه شعری میرزا حسین خان حضوری سلماسی (۳۷۱).
۱۵. شرح احوال و نمونه شعری میرزا حیدرعلی حاجب شیرازی، به همراه عکسی از وی (۴۰۲).
۱۶. نمونه شعری محمدباقر خسروی کرمانشاهی، به همراه عکسی از وی (۴۳۰).
۱۷. شرح احوال و نمونه اشعار فارسی و عربی میرزا لطفعلی، ملقب به صدراالفاضل و مشهور به دانش تیریزی شیرازی، به همراه رساله‌ای از وی در ادب و انواع علوم و بعضی از نامه‌ها و رقع‌هایش (۴۴۷).
۱۸. شرح احوال دانای حائری طهرانی، به همراه عکسی از وی (۵۷۵) (متأسفانه نمونه اشعار وی افتاده است).
۱۹. شرح احوال و نمونه شعری میرزا یحیی سرخوش تفرشی (۵۷۷).
۲۰. شرح احوال و نمونه شعری صبوری خراسانی، به همراه عکسی از وی (۵۸۹).
۲۱. شرح احوال و نمونه شعری حاجی میرزا علی اکبرخان فراهانی (۵۹۳).
۲۲. شرح احوال و نمونه شعری سید عبدالرحیم اصفهانی (۶۰۲).
۲۳. شرح احوال و نمونه شعری عبرت نائینی، (مؤلف تذکره مذکور) به همراه عکسی از وی (۶۰۹).
۲۴. شرح احوال و نمونه شعری جلال‌الدین ابوالفضل عنقای طالقانی، به همراه عکسی از وی (۶۱۸).
۲۵. شرح احوال و نمونه شعری حاج میرزا سید علی اخوی، به همراه عکسی از وی (۶۴۴).
۲۶. شرح احوال و نمونه شعری فرصت شیرازی، به همراه عکسی از وی (۶۴۵).
۲۷. شرح احوال و نمونه شعری کمالی اصفهانی، به همراه عکسی از وی (۶۵۴).
۲۸. نمونه شعری مایل توپسرکانی، به همراه عکسی از وی (۶۸۴).
۲۹. شرح احوال و نمونه شعری میرزا حبیب الله مایل تهرانی (۶۹۰).
۳۰. شرح احوال و نمونه شعری محمودخان ملک‌الشعراء، به همراه عکسی از وی (۶۹۶).
۳۱. شرح احوال و نمونه شعری علی بن علی اکبر ایروانی متخلص به ناظم (۷۵۴).
۳۲. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمودخان شیرازی فسوی، مشهور به نعمت شیرازی، به همراه عکسی از وی (۷۵۸).
۳۳. شرح احوال و نمونه شعری نثار شیرازی، به همراه عکسی از وی (۷۵۹).
۳۴. شرح احوال و نمونه شعری حاج سید نصر الله تقوی اخوی، به همراه عکسی از وی (۷۷۹).
۳۵. شرح احوال و نمونه شعری طهماسب قلی بن رستمخان کلهر وحدت کرمانشاهی، به همراه عکسی از وی (۸۰۲).

تذکره قدس

معرفی و مشخصات نسخه

تک نسخه تذکره قدس، به شماره ۹۰۹۶۵، در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود و ۷۳۶ برگ دارد. در برخی موارد به علت آب‌خوردگی نسخه کلماتی پاک شده‌اند. این تذکره نیز به خط نسخ زیبا به دست عبرت نائینی نوشته شده است.

محتوی و مضمون

انجمن قدس نشستی بوده که، توسط حاج میرسید علی اخوی، در یکی از محلات تهران (محلّه ایران کنونی) در نیمه شعبان هر سال منعقد می‌شده و شاعران بسیاری اشعار خود را، که در موضوع تبریک و تهنیت تولد امام عصر(عج) بوده، می‌خوانده‌اند و صله می‌گرفته‌اند.^۱ عبرت نائینی شرح احوال آنان را، با پاره‌ای از اشعارشان که در همین موضوع و نیز مدح و منقبت ائمه اطهار(ع) بوده، جمع‌آوری کرده که به تذکره/انجمن قدس شهرت یافته است. این تذکره در نزد میر سید حسین، فرزند میر سید علی، بوده و به نام او نوشته شده است. عبرت در ثبت شرح حال شاعران انجمن تصریح می‌کند که پایه و اساس این کتاب مبتنی بر نسخه‌هایی است که به کوشش و تلاش مرحوم میر سید حسین اخوی از اشعار شعرای انجمن فراهم گردیده و در اختیار او قرار داده‌اند.^۲ این تذکره از دو بخش تشکیل شده، بخش نخست که از آغاز تا برگ ۷۰۴ را در بر می‌گیرد مشتمل بر شرح حال و نمونه شعری ۱۳۰ تن از شاعران مرتبط با انجمن قدس است و بخش دوم، از ۷۰۴ تا ۷۳۶، که در بردارنده اشعار فارسی و عربی است که سرایندگان آن‌ها معلوم نیست. این مجموعه بزرگ، در کل از ۱۸۰۰۰ بیت، در قالب‌های متنوع شعر سنتی تشکیل شده و شاید نخستین و شاید تذکره‌ای باشد که به طور ویژه در سرگذشت شاعران مولودی‌سرای حضرت ولی عصر(عج) نگاشته شده است. این تذکره به تصحیح ابوالفضل مرادی، توسط انتشارات مسجد جمکران، در ۱۳۷۸ به چاپ رسیده است.

نکته جالب توجه دیگر در مورد این تذکره این است که وی شرح حال بعضی از شاعران را از زبان خودشان نوشته و شعر برخی از شاعرانی در این تذکره وجود دارد که در دیوان آن‌ها نیست.^۳

محتوای تذکره/انجمن قدس به این ترتیب آمده است:

۱. شرح احوال و نمونه شعری ادیب پیشاوری(۲).
۲. شرح احوال و نمونه شعری محمدامین قاجار، متخلص به امین(۲۱).
۳. شرح احوال و نمونه شعری اسماعیل پسر علی‌اکبر، متخلص به اختری(۲۴۴).

۱. انجمن قدس، مقدمه، ص ب ب.

۲. انجمن قدس، مقدمه، ص ل.

۳. قدس، مقدمه، ص ب ب.

۴. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا محمد حسن خان عراقی قمی، مشهور به آزاد عراقی (۲۷).
۵. شرح احوال و نمونه شعرِ امیری فراهانی ادیب الممالک (۳۴).
۶. شرح احوال و نمونه شعرِ محمد قاجار، مشهور به اخضر (۳۸).
۷. نمونه شعرِ امیر اصلا دنبلی، مشهور به نیر همایون (۴۹).
۸. نمونه شعرِ میرزا عبدالحسین خان مستوفی، مشهور به ادیب (۶۱).
۹. نمونه شعرِ غلامحسین ادیب کرمانی، ملقب به افضل الملک (۶۴).
۱۰. نمونه شعرِ احمد؟ (۶۶).
۱۱. شرح احوال و نمونه شعرِ محمدعلی فروغی، مشهور به ابن ذکاء (۷۰).
۱۲. نمونه شعرِ اسماعیل خان آجودان باشی (۷۶).
۱۳. شرح احوال و نمونه شعرِ سید محسن تقوی اخوی، متخلص به احیا (۸۹).
۱۴. شرح احوال و نمونه شعرِ افراسیاب صفارزاده، متخلص به آزاد (۹۳).
۱۵. شرح احوال و نمونه شعرِ سید محمد، ملقب به شرف المعالی متخلص به بقا (۹۶).
۱۶. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا محمد پسر میرزا عبدالهادی گلپایگانی، متخلص به بهایی (۱۱۵).
۱۷. شرح احوال و نمونه شعرِ اسکندر خان پسر حاجی محمدخان قاجار، مشهور به بهجت قاجار (۱۲۳).
۱۸. شرح احوال و نمونه شعرِ علی نقی پسر زین العابدین معمار، متخلص به بنا (۱۶۴).
۱۹. شرح احوال و نمونه شعرِ سلطان محمود، پسر سیکتکین قاجار، متخلص به پروانه (۱۶۸).
۲۰. نمونه شعرِ میرزا احمدخان پروین (۲۰۴).
۲۱. نمونه شعرِ حیدرقلی پیامی (۲۰۹).
۲۲. نمونه شعرِ سید مهدی پروین (۲۱۱).
۲۳. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا جواد تجلی (۲۱۳).
۲۴. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا حیدرعلی ثریا مجدالادبا (۲۳۶).
۲۵. شرح احوال و نمونه شعرِ محمد حسین آقاسی هروی، متخلص به ثریا (۲۵۶).
۲۶. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا عبدالکریم کازرونی، متخلص به ثاقب (۲۶۶).
۲۷. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا ابوالحسن جلوۀ اصفهانی، (۲۷۸).
۲۸. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا حیدرعلی حاجب شیرازی، (۳۳۴).
۲۹. شرح احوال و نمونه شعرِ حاج میرزا مهدی اصفهانی، مشهور به حکمت (۳۶۷).
۳۰. نمونه شعرِ حشمت شیرازی (شاید همان احمد شیرازی باشد) (۳۸۸).
۳۱. شرح احوال و نمونه شعرِ حسین خان حضوری سلماسی (۳۹۱).
۳۲. شرح احوال و نمونه شعرِ عبدالحسین حسابی (۴۲۷).
۳۳. شرح احوال و نمونه شعرِ میرزا ابراهیم خلیل ساوجی (۴۳۲).
۳۴. شرح احوال و نمونه شعرِ محمد حسین میرزا خسروی (۴۴۹).

۳۵. شرح احوال و نمونه شعری سید حسن خاوری (۴۵۲).
۳۶. نمونه شعری محمد علی خان خرد کرمانی (۴۵۵).
۳۷. شرح احوال و نمونه شعری میرزا علی یزدی، متخلص به خاموش (۴۵۷).
۳۸. شرح احوال و نمونه شعری ابوالحسن خائف (۴۶۰).
۳۹. شرح احوال و نمونه شعری محمدتقی شیرازی، متخلص به داعی (۴۶۱).
۴۰. شرح احوال و نمونه شعری ضیاء لشکر تقی، مشهور به دانش تهرانی (۴۶۵).
۴۱. شرح احوال و نمونه شعری میرزا ابوالقاسم اصفهانی، متخلص به ذوقی (۴۷۵).
۴۲. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمدحسین گرگانی، مشهور به ربانی (۴۹۱).
۴۳. شرح احوال و نمونه شعری میرزا ابوالقاسم راقم طوسی، برادر اختر طوسی (۴۹۵).
۴۴. شرح احوال و نمونه شعری میرزا سید محمد شیرازی، متخلص به رضوانی (۴۹۸).
۴۵. نمونه شعری سام میرزا قاجار متخلص به رضوان (۵۰۲).
۴۶. شرح احوال و نمونه شعری حسین قلیخان سلطانی کلهر کرمانشاهی (۵۰۴).
۴۷. شرح احوال و نمونه شعری میرزا حسن خان سپاهانی، مشهور به سروش ثانی (۵۴۲).
۴۸. نمونه شعری سمایی سپاهانی (۵۵۰).
۴۹. شرح احوال و نمونه شعری مصطفی قلیخان سینای اصفهانی (۵۶۳).
۵۰. شرح احوال و نمونه شعری سلیمان قاجار (۵۶۶).
۵۱. شرح احوال و نمونه شعری میرزا عباس سحاب تهرانی، (۵۷۵).
۵۱. نمونه شعری سمر؟ (۵۸۸).
۵۲. شرح احوال و نمونه شعری عبدالکریم سودای دستگردی (۵۹۷).
۵۳. نمونه شعری سید (?) (۶۰۰).
۵۴. نمونه شعری الله دوست کرمانشاهی، متخلص به سالک (۶۰۲).
۵۵. شرح احوال و نمونه شعری حاجی جناب، متخلص به شهاب (۶۰۶).
۵۶. شرح احوال و نمونه شعری میرزا زین العابدین شهدی (۶۱۵).
۵۷. نمونه شعری شارق قاجار (۶۲۹).
۵۸. شرح احوال و نمونه شعری میرزا سید محمد شمس الادبا (۶۳۲).
۵۹. شرح احوال و نمونه شعری شیخ محمدحسن مشهور به شیخ آقا بزرگ (۶۳۵).
۶۰. نمونه شعری شوکت (?) (۶۴۱).
۶۱. شرح احوال و نمونه شعری ابوالحسن خان شوقی (۶۵۰).
۶۲. نمونه شعری شاکر (?) (۶۵۸).
۶۳. نمونه شعری سید حسن شکوهی بنادکی یزدی (۶۵۹).
۶۴. نمونه شعری میرزا کاظم محلاتی، متخلص به شیوا (۶۶۱).

۶۵. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمد شمس‌الادبای ثانی (۶۶۳).
۶۶. شرح احوال و نمونه شعری محمدحسین صفای اصفهانی (۶۶۷).
۶۷. شرح احوال و نمونه شعری حاج میرزا حسن اصفهانی، مشهور به صفی‌علیشاه (۶۷۴).
۶۸. نمونه شعری صدرالدین (?) (۶۸۴).
۶۹. شرح احوال و نمونه شعری میرزا نصرالله‌خان صبوری اصفهانی (۶۸۸).
۷۰. نمونه شعری صولت (?) (۷۲۸).
۷۱. شرح احوال و نمونه شعری شیخ محمدحسین صدرالادبای، متخلص به صدری (۷۳۴).
۷۲. نمونه شعری میرزا محمدرضا سلطان محلاتی، متخلص به صبا (۷۳۹).
۷۳. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمدرضا صفای کاتب (۷۴۱).
۷۴. نمونه شعری محمدحسین پسر محمدجعفر، متخلص به صفایی (۷۴۴).
۷۵. نمونه شعری محمدرضا قمشه‌ای اصفهانی، متخلص به صهبا (۷۴۷).
۷۶. شرح احوال و نمونه شعری میرزا حسن خان صنعی (۷۵۰).
۷۷. نمونه شعری حاجی عبدالغفار صبوری (۷۵۷).
۷۸. نمونه شعری ضیاء‌الدین مرعشی (۷۵۹).
۷۹. نمونه شعری ابوالقاسم طلوع (۷۷۰).
۸۰. نمونه شعری طلوعی (?) (۷۷۶).
۸۱. نمونه شعری علیرضا خسروی محلاتی، متخلص به طرفه (۷۸۵).
۸۲. نمونه شعری طوبی (?) (۷۹۰).
۸۳. شرح احوال و نمونه شعری ابوالفضل طالقانی، مشهور به عنقای طالقانی (۷۹۴).
۸۴. شرح احوال و نمونه شعری محمدعلی عبرت مصاحبی نائینی (۹۰۴).
۸۵. شرح احوال و نمونه شعری غلامعلی‌خان پسر میرزا یوسف‌خان عمان نائینی، متخلص به عالی (۹۹۱).
۸۶. شرح احوال و نمونه شعری محمدرضا عمید نوری (۹۹۵).
۸۷. شرح احوال و نمونه شعری مرتضی‌قلیخان پسر میرزا حسن‌خان عمان نائینی (۱۰۰۰).
۸۸. نمونه شعری محمودخان ملک‌الشعرا، متخلص به عندلیب (۱۰۰۷).
۸۹. نمونه شعری میرزا احمد شفیع عشرت (۱۰۱۰).
۹۰. نمونه شعری محمدصادق آقاچان، متخلص به غافل (۱۰۱۲).
۹۱. شرح حال و نمونه شعری محمدحسین‌خان فروغی، مشهور به ذکاء‌الملک (۱۰۲۷).
۹۲. شرح حال و نمونه شعری ابوالقاسم فرهی تهرانی (۱۰۴۵).
۹۳. نمونه شعری میرزا غلامعلی شیرازی، متخلص به فانی (۱۰۴۷).
۹۴. شرح حال و نمونه شعری میرزا سید مهدی قدسی (۱۰۵۲).
۹۵. شرح احوال و نمونه شعری میر سید علی تقوی اخوی، متخلص به قدسی (۱۰۵۴).

۹۶. شرح احوال و نمونه شعری محمد مهدی میرزا، متخلص به قائم (۱۰۸۵).
۹۷. شرح احوال و نمونه شعری میرزا علی اصغر خان اتابک اعظم، ملقب به امین السلطان، متخلص به قدسی (۱۰۹۱).
۹۸. شرح احوال و نمونه شعری محمد حسین طباطبایی، متخلص به گوهری (۱۰۹۶).
۹۹. نمونه شعری گلستانه (؟) (۱۱۰۴).
۱۰۰. نمونه شعری محمد صادق میرزای گلچین (۱۱۰۵).
۱۰۱. نمونه شعری محمد رضوی کیوان (۱۱۰۸).
۱۰۲. نمونه شعری مهندس عبدالله (؟) (۱۱۱۰).
۱۰۳. نمونه شعری میرزا سید حسین پسر میرزا سید علی تقوی (۱۱۱۹).
۱۰۴. شرح احوال و نمونه شعری حاجی میرزا ابوالفضل کلانتری تهرانی (۱۱۲۴).
۱۰۵. نمونه شعری محمد حسین (؟) (۱۱۵۰).
۱۰۶. نمونه شعری محمود معرب (؟) (۱۱۵۲).
۱۰۷. شرح حال و نمونه شعری میرزا محمد محیط قمی، ملقب به شمس الفصحا (۱۱۵۴).
۱۰۸. شرح احوال و نمونه شعری میرزا حبیب الله مایل (۱۱۷۷).
۱۰۹. شرح احوال و نمونه شعری صفوة الملک اسدالله مشرقی (۱۱۹۴).
۱۱۰. شرح احوال و نمونه شعری شیخ علی منزوی زرنندی (۱۲۱۰).
۱۱۱. نمونه شعری بانویی با تخلص محتنی (؟) (۱۲۲۰).
۱۱۲. شرح احوال و نمونه شعری حاج میرزا محمد معصوم علی شاه، متخلص به معصوم (۱۲۲۲).
۱۱۳. نمونه شعری مظهر (؟) (۱۲۲۳).
۱۱۴. شرح احوال و نمونه شعری ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۲۵).
۱۱۵. شرح احوال و نمونه شعری سید نصرالله تقوی اخوی (۱۲۳۵).
۱۱۶. شرح احوال و نمونه شعری وثوق الدوله حسن، متخلص به ناصر (۱۲۸۱).
۱۱۷. شرح احوال و نمونه شعری میرزا جوادخان مؤتمن الممالک، متخلص به نجم (۱۳۳۱).
۱۱۸. نمونه شعری میرزا حسن ساوجی، متخلص به نامی (۱۳۵۹).
۱۱۹. شرح احوال و نمونه شعری میرزا محمودخان نعمت فسایی (۱۳۷۲).
۱۲۰. نمونه شعری نظام کاشانی (۱۳۷۶).
۱۲۱. نمونه شعری نصرت (؟) (۱۳۸۱).
۱۲۲. نمونه شعری ناطق (؟) (۱۳۸۳).
۱۲۳. نمونه شعری میرزا علی پسر میرزا الفت نوری (۱۳۸۶).
۱۲۴. نمونه شعری حاج سید علی قطب، متخلص به وحدت (۱۳۹۰).
۱۲۵. شرح احوال و نمونه شعری حاج حسین علی خان پسر حاجی علی عسکر، متخلص به وفا (۱۳۹۴).

۱۲۶. نمونه شعری وجدی (؟) (۱۳۹۷).
۱۲۷. شرح احوال و نمونه شعری محمدبن معصومعلی هیدجی زنجانی (۱۴۰۰).
۱۲۸. شرح احوال و نمونه شعری میرزا علی نقی همایون (۱۴۰۹).
۱۲۹. شرح احوال و نمونه شعری آقا محمدجعفر همدان (۱۴۱۲).
۱۳۰. شرح احوال و نمونه شعری سید محمدهادی موسوی، متخلص به هادی (۱۴۱۴).
۱۳۱. ملحقات (۱۴۱۷).
- برای مشخص تر شدن اهمیت کار عبرت باید گفت از شاعرانی که وی در سه اثر بزرگش یاد کرده فقط دیوان و آثار شاعران زیر چاپ شده و از نسخ تعدادی از آن‌ها به شرح زیر اطلاعاتی وجود دارد:
۱. **ادیب نیشابوری:** دیوان کاملی از اشعار وی وجود ندارد، ولی عباس زرین قلم خراسانی دیوانی از وی با عنوان *لاالی المکنون* در ۱۳۳۳ش (در مشهد) منتشر کرده که غلامحسین مرزآبادی در رساله دکتری خویش ۹ بیت فارسی و ۶۱ بیت عربی بر آن افزوده است. چند سال بعد مجدداً *یدالله جلالی* پندری دیوان وی را در ۱۱۸۹ بیت (در ۱۳۴۴ش در مؤسسه چاپ و نشر بنیاد) چاپ کرده و حسن طیبی در *مجله بزرگان عصر*، از ۳۰۰۰ بیت اشعار او یاد کرده که هرگز به چاپ نرسیده است.
 ۲. **ادیب پیشاوری:** دیوان او به *همت علی عبدالرسولی*، در ۱۳۶۲ (در تهران، انتشارات ما)، به چاپ رسیده است. که مشتمل بر ۴۲۰۰ بیت فارسی و ۳۷۰ بیت عربی است و به *ضمیمه آن دو رساله*، یکی به نام *بدیهیات اولیه* و دیگری *رساله‌ای در تصحیح دیوان ناصر خسرو* وجود دارد. و همچنین نسخه کلیات آثار او، به شماره ۴۴۷، در کتابخانه مجلس شورای اسلامی و متن کامل *نسخه قیصرنامه/ش*، به شماره ۲۸۷۸، در دانشگاه تهران محفوظ است، که تاکنون چاپ نشده‌اند. و نسخه‌های دیگری نیز از وی در مدرسه سپهسالار وجود دارد که هیچ کدام تاکنون به چاپ نرسیده‌اند.
 ۳. **ادیب کرمانی:** *سالارنامه* او به خط علی رضا حسینی شیرازی، در ۱۳۱۶ق (توسط انتشارات کتابخانه محمدی)، چاپ شده و دیوان وی که آقا بزرگ نیز از آن یاد کرده^۱ در نزد محمد هاشمی نامی بوده است.
 ۴. **امیری فراهانی، ادیب الممالک:** دیوان او را وحید دستگردی در ۱۳۴۵ (توسط انتشارات فروغی) چاپ کرده و *گزیده اشعارش* را میرزا محمدخان بهادر، در ۱۳۱۳، و اسماعیل تاج‌بخش، در ۱۳۶۳ (در انتشارات یاران)، به چاپ رسانده‌اند.
 ۵. **آقاجفی الفت سپاهانی:** نسخه‌ای از دیوان او به خط خودش، در کتابخانه مجلس به شماره ۹۴۶، و نسخه‌ای نیز از مثنوی دیگرش *آیینة عبرت*، در کتابخانه ملک به شماره ۵۱۵۲ محفوظ است.
 ۶. **افسر قاجار:** کلیات آثار او، در ۱۳۲۱ توسط عبدالرحمان پارسا (ناشر نامعلوم) به چاپ رسیده و نیز قسمتی از اشعار او در *پندنامه/فسر* در شیراز، در ۱۳۱۲ش چاپ شده است.
 ۷. **آسوده شیرازی:** از وی دو دیوان به جای مانده است. یکی در دانشگاه تهران، به خط خودش

۱. الذریعه، ج ۹.

شرح احوال و معرفی آثار عبرت مصاحبی نائینی / امید سروری

(منزوی ج ۳، ۲۲۰۸)، و دیگری در شیراز در مجموعه نواده‌اش.

۸. **آتش اصفهانی:** دیوان وی، به دستبازی علی نوربخش، با مقدمه جلال‌الدین همایی، در ۱۳۲۱، در اصفهان (انتشارات ثقفی) به چاپ رسیده است.

۹. **آزاد همدانی:** دیوان وی به کوشش محمد آزاد و با مقدمه کیوان سمیعی ۱۳۲۶ (در چاپخانه حیدری) چاپ شده است.

۱۰. **الهی قمشاهی:** دیوان وی، به اهتمام پسرش حسین الهی، در ۱۳۷۷ (توسط انتشارات روزنه) چاپ شده است.

۱۱. **امیری فیروز کوهی:** دیوان وی، به همت دخترش امیربانو کریمی، در ۱۳۱۳ (ناشر نامعلوم) به چاپ رسیده است.

۱۲. **آقاخان کرمانی:** نسخه‌هایی از صد خطابه وی، که به خط خودش نوشته، در کتابخانه ملی، ملک و مجلس موجود است.

۱۳. **ایرج میرزا:** از میان آثار وی، دیوانش چندین مرتبه به چاپ رسیده، از جمله ۱۳۰۷ توسط انتشارات مجلس، ۱۳۰۹ توسط آستان قدس رضوی، ۱۳۰۷ توسط کتابخانه مظفری، ۱۳۳۶ توسط انتشارات ابن سینا و به کوشش کورش حائری، ۱۳۶۸ توسط انتشارات پگاه و به کوشش حبیب الماسی و... و همچنین اثر دیگرش منظومه زهره و منوچهر در ۱۳۰۵ توسط انتشارات مجلس چاپ شده است.

۱۴. **بدیع‌الزمان فروزانفر:** دیوان وی به سعی عنایت‌الله مجیدی، در ۱۳۸۲، توسط انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به چاپ رسیده است.

۱۵. **بیضایی کاشانی:** کلیات آثار وی به همت فرزندش پرتو بیضایی (ناشر و تاریخ نامعلوم) به چاپ رسیده است.

۱۶. **بهار شروانی:** نسخه دو منظومه نرگس و گل، و تحفه‌العراقین از وی در کتابخانه موزه بریتانیا وجود دارد.

۱۷. **پروین اعتصامی:** دیوان وی بارها به چاپ رسیده است. از جمله می‌توان به چاپ‌های ابوالفتح اعتصامی با مقدمه ملک‌الشعراى بهار، در ۱۳۱۴ (انتشارات ایمان) و یادنامه پروین اعتصامی، به کوشش علی دهباشی، در ۱۳۷۰ (انتشارات دنیای مادر) اشاره کرد.

۱۸. **پروین همدانی:** بخشی از اشعار وی تحت عنوان *آتشکده پروین*، در همدان، به سال ۱۳۲۴ (توسط کتابفروشی حافظ) چاپ شده و نسخه‌ای از اثر دیگرش *مثنوی آمال‌العارفين*، به شماره ۶۸۹، در دانشگاه تهران موجود است.

۱۸. **پژمان بختیاری:** دیوان وی، با مقدمه باستانی پاریزی، در ۱۳۶۸ (توسط انتشارات پارسا) به چاپ رسیده و گزیده اشعار او را ایرج افشار، در مجموعه *کویر اندیشه*، در ۱۳۷۲ (توسط انتشارات پارسا) مجدداً به چاپ رسانده است.

۱۹. **ابوالحسن جلوه اصفهانی:** دیوان او، به همت احمد سهیلی خوانساری، در ۱۳۴۸ (ناشر نامعلوم)

چاپ شده است.

۲۰. **حاج میرزا حبیب الله خراسانی:** دیوان او، به همت علی حبیب، انتشارات زوآر (بیتا) به چاپ رسیده است.

۲۱. **محمدباقر خسروی کرمانشاهی:** دیوان او، با مقدمه رشید یاسمی، در ۱۳۰۴ در چاپخانه حاج ابراهیم چاپ شده است.

۲۲. **دهقان سامانی:** دیوان وی، در شهرکرد به تصحیح محمد صمصامی، در ۱۳۴۲ (توسط انتشارات شفقی) به چاپ رسیده است.

۲۳. **میرزا سید باقرخان صبوری گیلانی:** هادی جلوه، در ۱۳۳۴ (توسط انتشارات جمعیت نشر فرهنگ)، دیوان وی را چاپ کرده است.

۲۴. **صفی علی شاه:** دیوان وی، به کوشش منصور مشفق، در سال ۱۳۳۶ (توسط انتشارات صفی علی شاه) به چاپ رسیده است.

۲۵. **عنقای طالقانی:** نسخه خطی دیوان وی، در مجلس، به شماره ۷۰۰۶ موجود است؛ همچنین یک بار دیوانش چاپ سنگی شده است.

۲۶. **حاج کبیر آقا مجذوب علی شاه:** دیوان وی، در تبریز، تحت عنوان بحرالاسرار، در ۱۳۲۴ (در چاپخانه مشهدی اسد آقا)، به صورت سنگی چاپ شده است.

۲۷. **محمودخان ملک الشعراء:** دیوان وی، با مقدمه محمود وحیدزاده، در ۱۳۳۹ (نشر مجله ارمغان)، به چاپ رسیده است.

۲۸. **ابوالحسن میرزا حیرت شیخ رئیس:** دیوان او و دو اثر دیگرش *اتحاد اسلام* و *منتخب النفیس* در بمبئی به چاپ سنگی رسیده‌اند.

۲۹. **ضیاء لشگر تقی دانش تهرانی:** بخشی از دیوان او توسط انتشارات دانشگاه تهران (بیتا) چاپ شده است.

۳۰. **دیوان حسین قلیخان سلطانی کلهر کرمانشاهی:** دیوان وی نیز یک مرتبه (بیتا) و با ناشر نامعلوم) به چاپ رسیده است.

همان طور که می‌بیند بسیاری از این آثار در فاصله تاریخی بسیار دوری از ما چاپ شده‌اند و حتی ناشر بسیاری از آنها مشخص نیست. این نقص بزرگ خود نشان‌دهنده عظمت کار عبرت نائینی و خدمت شایسته انتشارات مجلس شورای اسلامی در چاپ عکسی کردن از روی دو تذکره بزرگ و مهم اوست.

دیوان اشعار

عبرت در دوران حیاتش دیوانش را دو بار به چاپ رسانده، یکی با حروف سربی در ۱۳۱۳ق و دیگری به خط خودش در ۱۳۱۵ق. ولی دیوان عبرت نائینی بسیار مورد توجه بوده و بارها به چاپ رسیده است از جمله: مجموعه عبرت‌نامه، چاپ سنگی صفر ۱۳۲۴ق؛ چاپ سنگی دیوان او در ۱۳۳۱ش در کتابخانه

مظفری؛ دیوان وی به تصحیح حسین مظلوم کی فر در ۱۳۱۳ و ۱۳۴۵ در انتشارات سنایی؛ دیوان وی به تصحیح مجتبی برزآبادی فراهانی، در ۱۳۷۶، در انتشارات سنایی. اما کامل ترین مجموعه از اشعار وی را مهدی آصفی از مجموعه‌ها و نسخه‌های مختلف گردآوری و تصحیح کرده که توسط نشر جمهوری در ۱۳۸۷ به چاپ رسیده است. این مجموعه شامل ۸۴۳ غزل، ۸۱ قصیده، ۲۰ مسمط، ۳ ترجیع، ۲ ترکیب، ۶ قطعه، مثنوی‌های سفر روح، عبرت‌نامه، جشن هزارمین سال فردوسی، حکایت زاله و لاله، و هفت مثنوی کوتاه دیگر و ۱۲ رباعی است.

غایة القصوی

رساله‌ای است که در فهرست کتابخانه نوبخش خانقاه نعمت‌اللهی (ج ۲ به شماره ۶۰۰/۲؛ ص ۷۸-۸۵) به عبرت نسبت داده شده و موضوع آن در عرفان و اخلاق است، ولی به گفته بسیاری از فهرست‌نویسان و بزرگان ادب نسبت آن به عبرت بعید می‌نماید.

جنگ عبرت

جنگی در کتابخانه ملک، به شماره ۴۳۲۷، به خط نسخ از عبرت موجود است که در شرح حال شاعران ادیب پیشاوری، ادیب کرمانی، ابوالفضل تهرانی، امیری فیروز کوهی و ایرج میرزا نوشته شده و گویا این کتاب مختصری از نامه فرهنگیان یا مدینه‌الادب است.

۲. شعر عبرت

عبرت در انواع شعر طبع‌آزمایی کرده ولی در قصیده و غزل مهارت، خاصی دارد، که اگر چه به افراط و تکرار افتاده و به ایجاز کمتر توجه کرده است، اما اشعار خوب و محکمی از او به جای مانده است. وی در قصیده به ناصر خسرو، در رباعی به خیام، در غزل به حافظ و سعدی و در مثنوی به نظامی نظر داشته است. محتوا و مضمون غزل‌های او عاشقانه و عارفانه است و قصایدش مضامینی اجتماعی، اخلاقی و حکمی دارد و هزل، طنز، مطایبه، و ماده تاریخ را نیز آزموده و به مدح پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع) هم علاقه نشان داده است.

۱. فهرست ملک، ج ۷، ص ۳۵۳.

منابع:

- آذر بیگدلی، لطفعلی بیگ. آتشکده آذر، تصحیح میرهاشم محدث، امیرکبیر، ۱۳۷۸.
- مصاحبه نائینی، محمدعلی. ابوالفضل مرادی، انتشارات مسجد جمکران، ۱۳۷۸.
- بقایی نائینی، جلال. تذکره سخنوران نائین، کتابفروشی تاریخ، ۱۳۶۱.
- خاضع، اردشیر. تذکره سخنوران یزد، دایرةالمعارف عثمانیه حیدرآباد ۱۳۴۱ق.
- مصاحبی نائینی، محمدعلی. تذکره مدینه‌الادب، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۶.
- مصاحبی نائینی، محمدعلی. دیوان اشعار، تصحیح حسین مظلوم کی‌فر، انتشارات سنایی ۱۳۴۵.
- مصاحبی نائینی، محمدعلی. دیوان اشعار، تصحیح مجتبی برزآبادی، انتشارات سنایی ۱۳۴۵.
- مصاحبی نائینی، محمدعلی. دیوان اشعار، تصحیح حسین مظلوم کی‌فر، انتشارات سنایی ۱۳۷۶.
- مصاحبی نائینی، محمدعلی. دیوان کامل اشعار، تصحیح مهدی آصفی، نشر جمهوری ۱۳۸۷.
- آقابزرگ تهرانی، الذریعه الی تصانیف الشیعه، چاپخانه مجلس شورای ملی، تهران ۱۳۳۳
- اسحاق، محمد. سخنوارن نامی ایران در تاریخ معاصر، معلم زبان و تاریخ ادبیات در کلکته، انتشارات کتابخانه آیدا، ۱۳۶۳.
- دانش‌پژوه، محمدتقی. فهرست نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۰.
- نعمت‌اللهی، خانقاه. فهرست نسخ خطی کتابخانه نوربخش، تصحیح سید ابراهیم دیباجی، شرکت سهامی چاپخانه فردوسی، انتشارات خانقاه نعمت‌اللهی، ۱۳۵۲.
- منزوی، احمد. فهرست نسخ فارسی، فهرست نسخه‌های خطی، تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی منطقه‌ای، ۱۳۴۹.
- افشار، ایرج. فهرست نسخ ملک، و محمد تقی دانش‌پژوه، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹.
- حائزی، عبدالحسین. فهرست نسخ خطی مجلس شورای ملی، چاپخانه مجلس ملی ۱۳۵۳.
- جاویدان، گلزار. محمود هدایت، نشر کتابخانه زیبا، ۱۳۵۳.
- نیشابوری، ادیب. مجله بزرگان عصر، دبستان، مشهد ۱۳۰۵.
- مصاحبی نائینی، محمدعلی. نامه فرهنگیان، انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۷۷.